

Hüseyn QULİYEV*Cəlilabad RPŞ-nin İTB-nin polis sahə rəisi,**Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının**II kurs magistr dinləyicisi, polis kapitanı**e-mail: huseynguliyeff@gmail.com*DOI: <https://doi.org/10.62130/ADRW8578>

TƏHQİR CİNAYƏTİNİN CİNAYƏT ƏMƏLİ KİMİ FORMALAŞMA TARİXİ, İNTERNET MƏKANI VƏ SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRDƏ TƏHQİR HALLARININ BƏZİ HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə şəxsin şərəf və ləyaqəti əleyhinə törədilən təhqirin cinayət əməli kimi formalaşma tarixinə nəzər salınır. Cəmiyyətin və informasiya texnologiyalarının inkişafının, dəyişən mühitin təhqir cinayətinə olan təsiri nəticəsində qanunvericiliyin dəyişməsinin mümkün olan yolları və bu sahədə qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübələrindən uğurlu nümunələrə məqalədə yer verilmişdir.

Açar sözlər: cinayət, cəza, təhqir, böhtan, şərəf, ləyaqət, hüquq pozuntusu.

Tarix boyu hər bir dövlətin əsas məqsədi əhalisinin əmin-amanlıq şəraitində yaşaması və onların əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmin olunmasını prioritet olaraq həyata keçirmək olmuşdur. Ən qədim dövrlərdən etibarən şəxsin şərəf və ləyaqətinin toxunulmazlığının təmin olunmasının vacibliyi və onun mühafizəsi həyatı önəm daşımış, hüquqi aktların meydana gəlməsi ilə isə əsas hüquqi aktlarda təsbit edilmişdir. Bu mövzunun əhəmiyyəti cəmiyyətin mənəvi cəhətdən sağlam ətraf mühitdə yaşamasının və gələcək nəsillərin fərdi-psixoloji cəhətdən layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikası da dünyəvi, demokratik bir dövlət kimi şərəf və ləyaqətin toxunulmazlığını öz qanunvericilik aktlarında təsbit etmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin başçılığı ilə təşkil olunmuş komissiya tərəfindən tərtib edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında şəxsin şərəf və ləyaqətinin toxunulmazlığı öz əksini tapmış və ali qanunun mühafizəsi altına alınmışdır.

Müasir informasiya texnologiyalarının dövrü-

müzdə yüksək inkişafı nəticəsində cəmiyyət, insanlar arasında olan ictimai münasibətlər eyni zamanda internet aləmində də yaranmış, hətta insanlar ani mesajlaşma tətbiqləri və sosial şəbəkələr vasitəsilə ünsiyyət qurmağa daha çox üstünlük verməyə başlamışdılar. Yeni yaranmış bu münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində qanunvericiliyə müəyyən əlavələr edilsə də, bu sahədə çatışmazlıqlar kifayət qədərdir. Xüsusən də xarici dövlətlərin qanunvericilik sistemləri vasitəsilə sosial şəbəkələrdə baş verən hallar demək olar ki, tamamilə qanun çərçivəsinə alınmışdır. Bu kimi müsbət təcrübələrdən ölkəmizdə də istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunmalı və bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər görülməlidir. İnternetin sürətli inkişafı və çox geniş bir kütlə arasında yayılmasına baxmayaraq, sosial şəbəkələrdə istifadəçilərin anonimliyinin mövcudluğu bu sferada digər şəxslərin şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına yönələn xoşagəlməz halların yayılmasına zəmin yaradır. Bu əmələ yol verən şəxs məsuliyyəti cəlb olunmadığı üçün bu mənfə nümünə əhali arasında geniş yayılmağa başlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsində hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququnun olması, şəxsiyyətin ləyaqətinin dövlət tərəfindən qorunduğu, heç bir halın şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməməsi, heç kəsə işgəncə və əzab verilməyəcəyi, heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməyəcəyi, özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparılmaması göstərilmişdir [1].

Bu müddəanın ölkəmizin ali qanununda göstərilməsi bu hüquqların qorunmasına dövlətin verdiyi dəyərin və göstərdiyi diqqətin əyani sübutudur.

Həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 12-ci maddəsində heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla müdaxilə, evinin toxunulmazlığına, gizli məktublaşmalarına, şərəf və nüfuzuna özbaşınalıqla qəsd edilə bilməməsi və hər bir insanın bu cür müdaxilələrdən və ya belə qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququna malik olması müddəasının olması şərəf və ləyaqətin müdafiə olunmasının beynəlxalq səviyyədə prioritet olmasını bir daha təsdiq edir.

Təbii ki, yuxarıda göstərilən normaların məntiqi ardıcılığı olaraq şərəf və ləyaqətin qorunması müvafiq qanunvericilik aktları vasitəsilə sanksiyalaşdırılmaqla müdafiə altına alınmışdır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 148-ci maddəsində təhqirə, yəni kütləvi çıxışlarda, kütləvi nümayiş etdirilən əsərdə, *mediada* və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini nalayiq formada qəsdən alçaltma kimi anlayış verilmişdir [2].

Təhqirin cinayət və ya hüquqazidd əməl hesab olunmasının tarixinə nəzər salsaq görərik ki, hüququn yaranmasından öncə də, təhqir qədim adət-ənənələrə görə ictimai qınağa məruz qalan əməl kimi qəbilə və ilkin dövlətlərdə qiymətləndirilmişdir. Roma hüququnda təhqirin sanksiyalaşdırılması aparılmışdı və bəzən təhqir olunanın onu təhqir edəni təhqir etməsi cəzası, bəzən də hüquqazidd əməli edən şəxsə cismani cəzalar verilir. Roma hüququnda təhqir müəyyən situasi-

yalarda “iniuria” (hücum, təhqir) kimi qiymətləndirilir və cinayət hesab olunurdu. Hətta təhqiramiz ifadələri yüksək səslə ictimai yerdə səsləndirən şəxsi ölüm cəzası da gözləyə bilərdi. Təhqir etməni cinayət hesab edən növbəti ölkə isə İngiltərə olmuşdur. Onlar təhqiri libel və slenq olmaqla iki yerə ayırırdılar. Libel bir şəxs haqqında yazılı formada təhqiramiz ifadələr işlətmək idi, slenq isə hər hansı şəxsi şifahi təhqirə verilmiş ad idi. İlk hüquq aktlarında təhqir edən şəxsin bədən üzvlərindən birinin kəsilməsi ilə ona cəza verildi. Məsələn, libel törədən şəxsin əli, slenqi törədən şəxsin dili kəsilirdi. Sonradan isə bu cəzalar cəmiyyətin müəyyən qədər ictimai təfəkkürünün inkişafı ilə əlaqədar olaraq yumşalmağa başladı. Lakin burada nəzərdə tutulan təhqir müasir anlayışdan fərqli olaraq yalnız işgüzar nüfuzun zədələnməsi ilə əlaqədar idi. Fransada isə təhqir cinayətinə yanaşma daha fərqli olmuşdur və ilk olaraq 1881-ci ildə cinayət əməli kimi Fransa qanunvericiliyində təsbit olunub. Almaniyada isə təhqir müasir dövrdən fərqli olaraq mülki məsuliyyətə səbəb olan əməl kimi qiymətləndirilmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə bu cinayət koloniyaların mövcud olduğu zamanlardan mövcud olmağa başlamışdır. Və koloniya dövründə mövcud qanunlar yuxarıda göstərilən dövrün İngiltərəsi ilə eynilik təşkil edirdi. XIX əsrdən etibarən isə təhqir ilə bağlı yeni qanunlar qəbul edilməklə şərəf və ləyaqətin qorunması hədəflənirdi. Sonrakı dövrlərdə isə bu əməl fərqli yanaşmalar peyda olmağa başladı. XX əsrdə yüksələn demokratiyanın gətirdiyi söz azadlığının aliliyi və müqəddəsliyi təhqir cinayətinin də varlığına təsirsiz ötürmədi və nəticədə təhqir də bir həddə kimi söz azadlığının bir parçası kimi qəbul edilməyə başladı. Təhqir ilə bağlı qəbul olunmuş qanunlar yumşaldıldı və daha az müdaxilə etmək meyllərini özündə əks etdirdi. Hazırda ABŞ-da təhqir və böhtan daha çox mülki məsələlər kimi araşdırılır. Daha yaxın coğrafiyaya nəzər saldıqda görürük ki, Çar Rusiyasında təhqir və böhtan cəzalanmalı əməl kimi qəbul olunmuşdu. Xüsusən başda çar olmaqla imperiyanın ən yüksək rütbəli şəxslərinin şərəf və ləyaqəti Rusiya İmperiyasının şərəf və ləyaqəti hesab olunmuş və belə əməl törədildiyi hallarda çox ciddi tədbirlərlə cəzalan-

dırılmışdır. Dövlət əyanlarını təhqir edən şəxsi sürgün, həbs və bəzən ölüm cəzası gözləyirdi. Zədənganların şərəf və ləyaqəti daha çox qorunduğu üçün kəndlilər zədənganlar tərəfindən təhqir edildiyi zaman bu barədə şikayət edə bilmirdi, çünki zədənganların sözlərinə inam daha çox idi və bu da nəticədə kəndlilərin özünün cəzalandırılması ilə nəticələnə bilirdi. Zədənganlar arasında şərəf məsələsi ilə duel adlanan yalnız iki nəfərin iştirak etdiyi silahlı münaqişə ilə yekunlaşırdı. Bu dövrdə bretörlər-professional duelçilər meydana gəlməyə başladı və zədənganlar təhqir və şərəf məsələlərini bu yolla həll etməyə başladı. Duellərin çox yayılması nəticəsində bəzi məşhur tarixi şəxslər də dueldə öldürülmüşdür ki, bunlardan məşhur rus şairi Aleksandr Puşkini misal göstərmək olar [3]. Daha sonra qurulmuş SSRİ dövlətində qəbul edilmiş 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində isə artıq təhqir və böhtan bu məcəllədə ayrı-ayrı cinayətlər kimi öz yerini tutmuşdu və azadlıqdan məhrum etmə, islah işləri və cərimə kimi cəza növləri ilə sanksiyalaşdırılmışdı. Yuxarıda orta əsrlərdən başlayaraq bir neçə dövlətin tarixində təhqir və ya böhtan əməlinə olan yanaşmaları qeyd etdik, bu yanaşmalarda göstərilən əməli törədən şəxslər ictimaiyyətə, zərərçəkənə və dövlətə məlum olduğundan bu əməli törədənlərin cəzalandırılması mürəkkəb bir hal almırdı. Müasir informasiya texnologiyalarının inkişafı insanların fiziki olaraq mövcud olduğu real cəmiyyətdən əlavə olaraq, həm də hər kəsin virtual olaraq mövcud olduğu internet məkanda yaranan cəmiyyətin də mövcud olmasına səbəb olmuşdur. Planetimizdə yaşayan 8 milyard insanın 5.5 milyardının daimi olaraq internetə qoşula bildiyini nəzərə alsaq, internet məkanda baş verən təhqir və böhtan əməllərinin sayının artmasına təəccüblənmək yersiz olardı. Xüsusən də, sosial şəbəkələrdən istifadənin son 10 ildə geniş vüsət alması bu platformada qeydə alınan neqativ halların sayının artmasına səbəb olmuşdur. Aparıcı dünya ölkələri sosial şəbəkələrdən istifadə ilə bağlı əsaslı addımlar atmışdır. Almaniyada 2017-ci ildə qəbul edilən “Netzwerk durchset zungsgesetz” (Şəbəkə İcra Qanunu) Qanunu vasitəsilə sosial şəbəkələrdə qeydə alınan neqativ halların qarşısının alınması istiqamətində vacib addımlar atılmışdır. Bu

qanun, xüsusilə sosial media platformalarında zorakılıq, irqçilik, təhqir, nifrət nitqi, dezinformasiya və digər qeyri-qanuni məzmunların yayılmasını məhdudlaşdırmaq məqsədini güdür və sosial şəbəkələrin və onlayn platformaların, istifadəçilərin qanuni davranışlarını təmin etmələrini və qeyri-qanuni məzmunu müəyyən edib tez bir zamanda silmələrini tələb edir. Qanun uyğunsuz hesab olunan kontentin dərhal müəyyən edilməsi və silinməsi öhdəliyini sosial şəbəkələrin üzərinə qoymaqla internet məkanda olan neqativ halların qarşısını almağa çalışır. Uyğunsuz məzmunun silinməsi üçün sosial şəbəkəyə ümumi hallarda 7 gün, çox həssas məsələlər ilə bağlı isə 24 saat vaxt verilməmişdir. Sosial şəbəkələr hər il istifadəçilər tərəfindən şikayət olunaraq silinən və ya dəyişdirilən məzmunlar barədə şəffaf və hərtərəfli məlumat verməli, hansı növ şikayətləri sildiklərini, məzmunun hansı səbəbdən silindiyini göstərən hesabatlar verməli, bu hesabatları hökumətə və ictimaiyyətə açıqlamaladırlar. Yuxarıda göstərilən öhdəlikləri yerinə yetirmədiyi üçün sosial şəbəkəni yüksək miqdarda cərimələr gözləyir. Bu qanun istifadəçi sayı 2 milyondan az olan sosial şəbəkələrə qarşı daha yüngül, istifadəçi sayı 2 milyondan çox olan sosial şəbəkələrə qarşı isə daha ciddi məsuliyyət tədbirlərini nəzərdə tutur [5]. Bu sahədə kifayət qədər effektiv üsullar tətbiq edən daha bir ölkə isə Çin Xalq Respublikasıdır. Burada olan nəzarət tədbirləri çox daha ciddi hal almışdır. İlk öncə onu bildirmək lazımdır ki, bu ölkədə xarici ölkə mərkəzli sosial platformalar, ümumiyyətlə, qadağan olunub və hər bir sosial şəbəkənin Çin versiyası yaradılmaqla xalqın istifadəsinə verilmişdir. Ölkədə istifadə olunan interneti “Qızıl Çəpər” (Great Firewall) adlanan sistem vasitəsilə nəzarət altında saxlayırlar. Bu sistem vasitəsilə sosial şəbəkələrdə paylaşılan hər bir kontent ciddi şəkildə yoxlanılır və əgər bu paylaşım qanunsuz ifadələr, ölkə siyasətinə etiraz, təhqir məzmunlu ifadələr varsa, bu məzmun süni intellekt tərəfindən müəyyən edilir və dərhal silinir və yazılmamış bloklanır, əməli törədən şəxsin kimliyi müəyyən olunmaqla ona qarşı sərt cəzalar tətbiq edilir. Həmçinin ölkədə Sosial Kredit Sistemi adlanan ümumi nəzarət sistemi var. Bu sistem vasitəsilə hər bir vətəndaşın paylaşım

ları və sosial şəbəkədəki davranışı izlənilir və qiymətləndirilir. Vətəndaşın bu sistemdəki xali aşağı olarsa, o müəyyən hüquqlarından istifadə edə bilmir, müəyyən məhrumiyətlərə məruz qalır. Bu da dövlətə sosial şəbəkələrə daha çox nəzarət etmək imkanı verir. Təbii ki, adı çəkilən sistemin bu yöndə istifadə olunması və həddən çox dövlət müdaxiləsinə məruz qalması onun müasir demokratik prinsiplərə zidd olması ilə də əlaqələndirilmiş və həm ölkə daxilində, həm də dünyada geniş şəkildə müzakirə edilmiş, etirazlara səbəb olmuşdur [4]. Sosial şəbəkələrə nəzarətin Çin modeli demokratik və ideal olmasa da, müəyyən hissələrdə nümunə kimi nəzərə alınıb səmərəli formada istifadə etmək mümkündür. Dövlətlər sosial şəbəkələrdə qeydiyyatdan keçərək hesab yaratmaq üçün istifadəçilərin məlumatlarına fərqli üsullarla nəzarət edirlər. Bu proses müxtəlif ölkələrdə müxtəlif qaydalara, qanunvericiliyə və təhlükəsizlik protokollarına əsaslanır. Hər bir dövlət sosial şəbəkələrdə istifadəçi hesablarının yaradılması zamanı toplanan şəxsi məlumatları qorumaq üçün müxtəlif qanunvericilik aktları tətbiq edirlər. Məsələn, Avropa İttifaqında GDPR (Ümumi Məlumatların Qorunması Qanunu) sosial şəbəkələrə istifadəçilərin şəxsi məlumatlarının toplanması və işlənməsi ilə bağlı ciddi tələblər qoyur. Bununla yanaşı, hər bir dövlət öz qanunlarına uyğun olaraq, istifadəçi məlumatlarının necə toplanacağı və necə qorunacağı barədə tələbləri müəyyən etmə səlahiyyətinə malikdir.

Bu üsullardan biri də İP Ünvanlarının İzlənməsi və Geolokasiyadır. Əksər dövlətlər sosial şəbəkələrdə qeydiyyatdan keçmiş istifadəçilərin İP ünvanlarını izləyərək onların olduğu məkanın coğrafi mövqeyini təyin edirlər. Bu, dövlətlərə qanun pozuntuları, kibercinayətkarlıq və digər təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı müvafiq tədbirlər görməyə imkan verir.

Bəzi sosial şəbəkələr hesab yaratmaq üçün is-

tifadəçilərdən müəyyən yaş məhdudiyyətlərinə riayət etmələrini tələb edir. Məsələn, Facebook istifadəçilərin 13 yaşından kiçik olmalarını şərt qoyur. Dövlətlər bu yaş limitlərinə riayət etməyi tənzimləmək üçün sosial şəbəkələrlə əməkdaşlıq edirlər. Digər bir üsul isə istifadəçi hesablarının sənədləşdirilməsidir. Bəzi ölkələrdə sosial şəbəkələr istifadəçilərdən qeydiyyatdan keçərkən şəxsiyyət vəsiqəsi və ya digər hüquqi sənədləri təqdim etmələrini tələb edə bilər. Məsələn, Çin və Rusiya kimi ölkələrdə sosial şəbəkə hesablarının qeydiyyatı üçün bəzən kimlik doğrulama prosesi həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, sosial şəbəkələrə qeydiyyatdan keçən istifadəçilərin məlumatları, həm ölkə qanunlarına, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik protokollarına uyğun olaraq tənzimlənir və nəzarət edilir. Hər bir dövlətin sosial şəbəkələrə münasibəti fərqli ola bilər, amma məqsəd, ümumiyyətlə, istifadəçilərin məlumatlarını qorumaq və qanun pozuntularının qarşısını almaqdır.

Ölkəmizdə bu sahədə kifayət qədər tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var və bu tədbirlərin görülməsi prioritet hesab olunmalı və məsələyə ciddi yanaşılmalıdır. Xüsusən də, "Tik-Tok" sosial şəbəkəsində cəmiyyətin mənafeyinə zidd olan kifayət qədər kontentlər paylaşılır və burada yaranmış mənfi mühit bu sosial şəbəkədən istifadə edən azyaşlıların və gənclərin tərbiyəsinə, dünyagörüşünə mənfi təsir göstərir. Fikrimcə, bu və ya digər sosial şəbəkələrdən istifadə tamamilə dövlət qeydiyyatına alınmalı, qeydiyyatdan keçən şəxsin saxta ad, ləqəblərdən istifadə etməsinin qarşısı alınmalı, hər bir vətəndaş qeydiyyat keçmək üçün öz şəxsiyyət vəsiqəsi ilə, eyniləşdirilmə aparılmaqla qeydiyyatdan keçməlidir ki, hər bir istifadəçi dövlət nəzarətini hiss edərək, öz paylaşımalarına, davranışlarına və digər etik qaydalara riayət etməli olduğunu dərk etməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi <https://e-qanun.az/framework/46947>
3. Duel <https://az.wikipedia.org/wiki/Duel>
4. Restrictions on online freedom of expression in China

<https://www.chathamhouse.org/2021/03/restrictions-online-freedom-expression-china/chinas-domestic-restrictions-online-freedom>

5. German Content Moderation and Platform Liability Policies

<https://jsis.washington.edu/news/german-content-moderation-and-platform-liability-policies/#:~:text=Germany's%20main%20content%20moderation%20policy,illegal%20acts%20on%20the%20internet.>

6. Insult <https://en.wikipedia.org/wiki/Insult>

Гусейн ГУЛИЕВ

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ВДОХНОВЕНИЯ КАК УГОЛОВНОГО ДЕЯНИЯ, НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЛУЧАЕВ ВДОХНОВЕНИЯ В ИНТЕРНЕТЕ И СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается история становления оскорбления чести и достоинства личности как уголовно наказуемого деяния. В статье представлены возможные пути изменения законодательства в результате влияния развития общества и информационных технологий, меняющейся обстановки на состав преступления оскорбления, а также успешные примеры из опыта передовых стран в этой сфере.

Ключевые слова: преступление, наказание, оскорбление, клевета, честь, достоинство, нарушение закона.

Huseyn GULIYEV

HISTORY OF THE FORMATION OF THE CRIME OF INSPIRE AS A CRIMINAL ACT, SOME LEGAL PROBLEMS OF CASES OF INSPIRE IN THE INTERNET SPACE AND SOCIAL NETWORKS

SUMMARY

This article reviews the history of the formation of insult against the honor and dignity of a person as a criminal act. The possible ways of changing the legislation as a result of the development of society and information technologies, the impact of the changing environment on the crime of insult, and successful examples from the experiences of leading countries in this field are included in the article.

Key words: crime, punishment, insult, slander, honor, dignity, violation of law.